

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
İLÂHIYAT FAKÜLTESİ
Yayın No. : 55

TÜRKİYE DİYANET
VAKFI

GÜNÜMÜZ DİN BİLİMLERİ
ARAŞTIRMALARI VE PROBLEMLERİ
SEMPOZYUMU
(27 - 30 Haziran 1989)

SAMSUN — 1989

İSLÂM TARİHİ ARAŞTIRMALARININ HALKA YANSIMASINDA KARŞILAŞILAN PROBLEMLER

Yrd. Doç. Dr. Osman ÇETİN
Uludağ Üniv. İlahiyat Fak.

Bugünü bilmek, yaşadığımız yüzyılı tanımak, içinde bulunduğumuz medeniyeti kavramak, insanlığımızı hissetmek, geleceğimizi keşfedebilmek için geçmişi öğrenmeye mecburuz. İşte bunu bize kazandıracak ve dünü öğretecek bilgiye «Tarih» diyoruz. Tarih, insanların, hatıra ve tecrübelerini kendilerinden sonra gelecek nesillere bildirmek düşüncesinden doğmuş, yazı ile başlayarak derece derece gelişmek suretiyle günümüzün çok önemli ve ihâtalı bir disiplini haline gelmiştir. Tarihin önemini çok iyi bilen İbn Haldun, onu : «Tabiatın ve halkın durumunu, bunların hallerinin nasıl değiştiğini, dünyada kurulan devletlerin sınırlarının ve hâkimiyet alanlarının nasıl genişlediğini, insanların yeryüzünü nasıl mamur hâle getirdiklerini, göçme dönemlerinin geldiğini bildiren tehlike çanları onları ikâz edinceye kadar, yıkılma ve yok olma vakti gelip çatıncaya dek insanların dünyayı îmar etme işi ile nasıl uğraştıklarını bize bildirir. Tarih, düşünmek, araştırmak ve olayların sebeplerini bulup ortaya koymaktır. Olayların ilkeleri incedir, keyfiyeti ve sebepleri hakkındaki bilgi derindir. İşte bunun için tarih asil ve hikmette soylu bir ilimdir. Bundan dolayı hikmet grubunu teşkil eden ilimlerden sayılmaya lâayık ve müstehaktır» sözleri ile tanıtmaya çalışır.

Binlerce yıllık geçmişi kucaklayan tarihin bir bölümünü, üstelik önemli bir bölümünü «İslâm Tarihi» oluşturmaktadır. İslâm Tarihi çalışmaları başlangıçta Hz. Peygamber (as)'ın hayatını konu edinmişti. Kur'an-ı Kerim'in, İslâmın Yüce Peygamberi'ni müslümanlara «üsve-i hasene» olarak takdim etmesi, hicrî I. asırdan günümüze kadar, müslümanların «o örnek hayatı» araştırıp yazmalarına sebep oldu. Bu durum çok erken bir devirde İslâm Tarihi çalışmalarının temel taşı niteliğindeki «Siyer» ve «Megâzi» kitaplarını ortaya çıkardı.

Ümmeti tarafından, yüzyıllar boyu görülmemiş bir muhabbetle sevilen Hz. Peygamber'in hayatı, şüphesiz bütün müslümanları en çok âlâ-kadar eden hayattı. Onun doğuşu, çocukluğu, izdivacı, peygamberliği, miracı, hicreti, gazaları, sözleri ve davranışları İslâm âleminde derin ilgi toplamıştı. Bu ilgi sebebiyledir ki, sahabiler ve daha sonra gelen müslümanlar Rasûlullah (a.s.)'in hadislerini kayd, tedvin ve tasnif ederek kitaplar vücûda getirdiler. Bu kitaplarda Hz. Peygamber'in söz ve davranışları ile ilgili hadislerin yanında savaşçıları konu alan haberlere de yer verildi. Zamanla Rasûlullah (a.s.)'in hayatı ve savaşları ile alâkalı hadisler bir araya getirilerek müstakil kitaplar ortaya çıktı. Bunlara «Siretü'n-Nebi» (Siyer) ve «Megazi» adı verildi. İbn İshâk (151/768), İbn Hişam (213/828) gibi Megazi ve Siyer müellifleri ile başlayan bu gelişme hicrî III. asırdan itibaren genel İslâm Tarihleri yazılarak yeni bir safhaya ulaştı. Genellikle hilkatten başlayan ve Siyer bahislerini de ihtiva eden bu kitaplar zamanla çoğaldı. Bu arada büyük İslâm tarihçileri yetişti.

Müslümanlar arasında öteden beri anlatılan ve derin bir alâka ile dinlenen konulardan biri de Kur'an-ı Kerim'deki peygamber kıssaları idi. Bu kıssaların hemen hepsi Yüce Kitabımız'da tarihî ve ahlâkî bir ders, bir misâl halinde bulunuyor ve Kur'an'ın onları hikâyeye edişindeki yüksek üslûbdan alınan ilhamla anlatılıp dinleniyordu. Bu sebeple Hz. Adem'den başlayarak bilinen bütün peygamberlerin hayat hikâyelerini sıra ile anlatan bir çeşit «Peygamberler Tarihi» yazılmaya başlandı ve bu kitaplara «Kısas-ı Enbiya» adı verildi. Ayrıca yine tamamen Kur'an'dan ilham alınarak «Yusuf ve Züleyha» kıssası gibi kıssalar kaleme alındı.

İslâm dünyasında tarih çalışmaları sahasında bu gelişmeler olurken X. yüzyıldan itibaren Türk âleminde de büyük değişiklikler yaşandı. Türkler kitleler halinde müslüman olarak İslâm camiasına katıldılar. Ayrıca yüzlerini batıya çevirerek adım adım hedeflerine doğru ilerlediler. Selçukluların Anadolu'ya gelişi ile de Türk tarihinde yeni bir dönem, yani bir destan devri başlamış oldu. Gaza ve cihad aşkı ile tutuşan Türkler bir taraftan Anadolu'yu fethederken diğer taraftan bu fethin hikâyesini destanlaştırmayı da ihmal etmediler.

Anadolu tarihinin «Rum Selçukîleri Devleti» kadar önemli başka bir devleti de «Danişmendoğulları Beyliği» idi. Büyük Selçuklu Emiri Artuk Bey'in fethettiği Orta Anadolu'daki topraklar üzerinde kurulan bu beyliğin bânisi Dânişmend Ahmet Gâzi Türk halkı tarafından kısa zamanda bir destan kahramanı haline getirildi. Ayrıca o, yine eski bir destan kahramanı olan Battal Gazi'nin soyuna bağlandı.

Battal Gazi, asıl adı Abdullah b. Amr olan ve Emevî-Bizans mücadeleleri sırasında şöhrete kavuşmuş müslüman bir Arap kahramanıdır. Abdullah el-Battal diye de anılan bu kahramanın mâceraları daha önce Arapça olarak yazılmıştı. Selçuklu fetihlerinden sonra ise devrin «gaza» ruhuna uygun olarak Türkler kendisine «Battal Gazi» demeyi uygun bulmuş hatta Abdullah el-Battal'a âit eski mâceralar «Battal-nâme» adı ile Türkçe bir destan haline de getirilmişti.

Abdullah el-Battal'ın, Emevîler devrinde hıristiyan Bizanslılara karşı mücadelelerin benzerini Meliğ Ahmed Gazi'nin hem Bizans hem Haçlılara karşı sürdürmek zorunda kalışı, Türk halkının, mücadelelerinde büyük başarılar elde eden Ahmet Gazi'yi Battal Gazi'nin torunu kabûl ederek onun tarihi şahsiyeti etrafında, «Battal-nâme»nin devamı mahiyetinde olan «Danişmend-nâme» adında bir destan meydana getirmesine sebep oldu. Böylece Anadolu fetihlerine damgasını vurmuş iki İslâm kahramanı aynı soya bağlanarak tebcil edilmiş oluyorlardı.

Danişmend Ahmed Gazi adına ortaya çıkan ve başlangıçta sözlü rivayetler halinde halk arasında dolaşan Danişmend-nâme, hikâye edilen olayların tarihi gerçeklere uygun olması, adı geçen kahramanların tarihi şahsiyetler oluşu, zikredilen yer isimlerinin Anadolu coğrafyasına uygunluğu dolayısıyla Türk edebiyatında uzun süre bir tarih kitabı gibi karşılandı.

Osmanlılar döneminde halkın ilgi ile okuduğu kitaplar arasında «Gazavat-nâme» ler de vardı. Düşman topraklarına yapılan sürekli akınlarla, girilen karşılıklı savaşlar, bu savaşlarda gösterilen kahramanlıklarla kazanılan zaferleri anlatan manzum veya mensur eserler olan Gazavat-nâmeler, tarihlerin eksik bıraktığı yerleri canlı tasvirlerle anlatan kitaplar olarak dikkatimizi çekerler. Bunların en güzel örneklerinden biri, Sûzî Çelebi'nin, XV. yüzyılın ünlü Osmanlı akıncı beyi Mihaloğlu Ali Bey'in gazalarını anlatan «Gazavat-nâme» dir.

Türk halkı bir taraftan tamamen millî karakterdeki bu kitapları okurken, diğer taraftan dinî mahiyetteki tarih kitaplarına ilgisini de sürdürmüştü. Bu sebeple «Siyer» kitapları Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde de en çok okunan kitaplar arasında idi. Bunlara Kasas-ı Enbiya, Hz. Ali ve Hz. Hamza Cenkleri, Kerbelâ Mersiyesi, Tevârih-i Âl-i Selçuk, Tevârih-i Âl-i Osman, Muhammediye, muhtelif Mevlid kitapları, Miraciye vs. gibi dinî ve millî mahiyetteki tarih kitapları da eklenirse halkımızın ilgi duyarak okuduğu tarihler ana başlıklar halinde ortaya çıkmış olur. Şüphesiz başta Taberi Tarihi olmak üzere diğer İslâm tarihleri ile Os-

manlı Tarihleri daha çok aydınların okuduğu kitaplar arasında idi. Buna rağmen halk arasında söylenen, «almak istersen dünyadan haberi, oku Tarihi Taberi» sözü, bu eserlerin bir ölçüde halk kitleleri arasında da bilindiğini gösteriyor.

Yukarıda belirtildiği gibi Siyer ve Megazi kitapları başlangıçta hadis rivayeti esasına göre kaleme alınmışlardı. İlk yazılan İslâm tarihlerinde de aynı usulün benimsendiğini görüyoruz. Böylece verilen bilgilerin mevsûkiyeti artmış oluyordu. Yalnız «Kıyas-ı Enbiya»lara zamanla Tevrat'tan bilgiler aktarılmıştı. Hz. Ali ve Hz. Hamza Cenkleri, Battal-nâme, Danişmend-nâme, Gazavat-nâmeler ve benzeri kitaplar ise büyük ölçüde destanî unsurlar ihtivâ ediyorlardı. Hatta aynı destânî unsurlara bir ölçüde Tevarih-i Âl-i Osman'larda da rastlamak mümkündü.

Başlangıçta arapça ve farsça yazılan siyer ve tarih kitaplarının, Türk halkının ihtiyaçlarına cevap verebilmek için zamanla Türkçeye çevrildiğini, millî destanların Türkçe söylenip yazıldığını da görüyoruz. Özellikle Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan sonra Türkçe eser yazmaya önem verilmişti. Kuruluş devrinin meşhur âlimlerinden Kutbeddin İznîkî (821/1418), «Mukaddime» adını verdiği, ilk Türkçe ilmihal kitabı olan eserinin girişinde bu konuya şu sözlerle açıklık getirmektedir : «Bu fakir gördü kim farz-ı ayn olan ilimlerde kitaplar düzmüşler, lâtif ve görklü. Amma ol kitapların kimisi farisice kimisi arapçadır. Her kişi anlarda mütalaa kılub ma'nisin çıkaramaz... Eğer okuyub öğrense dahi tizcek gine unudur... Pes miskin dahi diledi kim, farz-ı ayn olan ilimde Türkçe bir «Mukaddime» düze. Tâ kim mübtedilere âni okumak gânez ola. Dahi kızcağızlara ve oğlancıklara, bâliğ olmağa yakın olacak âni öğredeler. Tâ kim i'tikadını ve gönüne îman ve şeriat emrin tutmak ve müslümanlık kaydın bilmek düşe ki bâliğ olduktan sonra bunun içindekiyle (amel) ide inşaallah teâla...»

Kutbettin İznîkî'nin vefatından birkaç yıl sonra Osmanlı tahtına çıkan Sultan II. Murad'ın Kâbus-nâme'yi Farsçadan Türkçeye çevirmesini istediği Mercimek Ahmed'e söylediği sözler de devrin dil anlayışını sergilemektedir : «Hoş kitabdur ve içinde çok fâideler ve nasihatler vardır; amma Farisî dilincedür. Bir kişi Türkçe tercüme etmiş velî rüşen degül, açık söylememiş. Ve lâkin bir kimse olsa ki kitabı açık tercüme etse, tâ ki mefhumundan gönüller hazzola...»

Aslında bu anlayışın bir ölçüde Selçuklular devrinde de var olduğunu görüyoruz. Yukarıda ifade edildiği gibi XII. yüzyılda Türk halkı arasında yaygın bir destan halini alan «Danişmend-nâme»yi Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavüs (643-660/1246-1262) İbn 'Alâ'ya halk içinden

derleyerek Türkçe yazma görevini vermişti. II. Murad ise Tokat dizdarı Arif Ali'ye bu Türkçe eseri daha sâde bir dille yazdırdı. Süleyman Çelebi'nin Vesiletü'n-Necât» adındaki mevlidi, Yazıcızâde'nin «Muhammediye» si, Darîri'nin «Siyer»i de devirlerine göre çok sade bir Türkçe ile yazılan manzum ve mensür kitaplarıdır. İlk Osmanlı kronikleri de aynı sâdelikte kaleme alınmışlardır.

Bu eserler yalnız halk arasında okunmakla kalmıyor, aydınlar ve saray çevresinde de ilgi görüyordu. II. Keykâvus'le II. Murad'ın Danişmend-nâme'ye gösterdikleri ilgiyi III. Murad, Darîri'nin Siyer'i'ne göstermiş ve 1591'de onu saray nakkaşlarına nefis minyatürlerle süsletmişti. Böylece bu kutuplar, ihtivâ ettikleri konular ve olayların ele alınış ve değerlendirilişi bakımından eksik ve yanlışlıklar taşısalar bile, vaaz kürsüsünde, medrese, mektep ve meclislerde, köy odası ve tekelerde, konak ve saraylarda okunmak suretiyle, sultandan sâde vatandaşa kadar, bütün halk kitlelerinin ortak bir tarih kültürüne sahip olmalarına hizmet etmişlerdir.

Bilindiği gibi son yüzelli sene içinde milletimiz Tanzimat dönemini, Osmanlı devletinin çöküşünü, yeni bir devletin kuruluşunu gördü. Sanayi inkılabının yeniden şekillendirdiği batı toplumunun geçirdiği değişme sürecine giren toplumumuzda değer ölçüleri değişmeye, ilgi ve eğilimler farklılaşmaya başladı. Aydınımızın Tanzimattan itibaren Batı'ya yönelmesi halk-aydın kopukluğuna ve eski kültürümüzü oluşturan kaynaklardan uzaklaşmasına sebep oldu. Yüzyılımızın dünyayı küçülten teknolojisi milletlerarası kültür alış-verişini hızlandırdı. Bütün bu değişikliklerden sonra, yukarıda milletimizin ortak tarih kültürünü oluşturduğunu söylediğimiz eserler unutuldu ve okunmaz oldu.

Olayların ortaya çıkardığı bu kaçınılmaz olumsuzluklara rağmen, diğer taraftan, ülkemizde İslâm Tarihi sahasında yapılan araştırmalarda memnuniyet verici gelişmeler olmakta, kimi akademik seviyede olan bu telif ve terceme çalışmaları her geçen gün artmaktadır. İslâm Tarihi klâsikleri arasına giren eserler dilimize kazandırılmaktadır. Ne var ki bu araştırma ve faaliyetlerin yeniden ortak bir tarih kültürünün oluşmasına imkân verecek ölçüde halka yansıdığını söylemek çok güçtür ve şüphesiz bunun bazı sebepleri vardır :

Her şeyden önce halkımızın arzu edilen seviyede okuma alışkanlığına sahip olmadığını biliyoruz. Aslında okuma-yazma bilenlerin çok az, kitap temin etmenin çok güç olduğu eski devirlerde de bu oran yüksek değildi. Fakat o devrin şartları halka dinleme alışkanlığı kazandırmış ve bu yolla bazı eksiklikler giderilmişti. Halkın hem okumaması

hem dinleme imkân ve alışkanlığını kaybetmesi, üzerinde önemle durulacak bir problem olarak karşınıza çıkmaktadır.

Günümüz İslâm Tarihi araştırmalarının dil yönünden halka yönelik olduğunu söylememiz de çok güçtür. Araştırmaların halka yansımadaki engellerden biri de budur. Aslında bu problem tarihi boyunca yaşanmıştır. II. Keykavüs devrinde Türkçe yazılan Danişmend-nâme'yi II. Murad'ın sâdeleştirmek ihtiyacı duyması bunun açık delilidir. Ayrıca, eskiden nazmın, mûsikî dolu âhengindeki çekiciliği ve ezberleme kolaylığından yararlanmak için manzûm eserler vücûda getirilirken, bugün, bu tarzda yazılmış tarih kitaplarına rastlamak pek mümkün olmamaktadır. Süleyman Çelebi «Mevlidi» nin yüzyıllardır bütün halk tabakaları arasında gördüğü bitmez tükenmez ilginin bir sebebi de onun sâde ve samimi nazmı olsa gerek.

Şüphesiz İslâm tarihi araştırmalarının halka yansımada en büyük engel muhtevanın ağırlığıdır. İlmî eserlerin heyecandan uzak ağır ifadelerine halkın ilgi duymasını beklememek gerekir. Bu sebeple araştırmaların halka yansımada ve yok olan ortak tarih kültürünün yeniden kazarılması için vulgarize edilmiş İslâm Tarihi kitaplarına ihtiyaç vardır.

Hutbe ve vaaz gibi irşâd faaliyetlerinde, dozunu iyi ayarlamak şartıyla, İslâm Tarihi araştırmalarından yararlanmak, böylece bu araştırmaların halka yansımada sağlamaktır.

Günümüzün en etkili iletişim araçları olan gazete, radyo ve televizyondan yararlanılarak araştırmaların halka yansıtılması ile özellikle üzerinde durulması gereken son derece önemli bir konudur. Okuma ve dinleme alışkanlığı kaybolurken yerini televizyon seyretme alışkanlığının aldığı unutulmamalıdır.